

УДК 883Л-3.091

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ У РОМАНІ О. ЛУПІЯ “ПАДІННЯ ДАВНЬОЇ СТОЛИЦІ”

Проценко О. А., аспірант

Запорізький державний університет

Сучасний історичний роман О.Лупія “Падіння давньої столиці” (1991) відтворює трагічні події 1239-1240 років у Київському, Чернігівському і Галицько-Волинському князівствах; широко висвітлює зв'язки руських князів з європейськими володарями того часу, намагання Данила Галицького створити коаліцію проти монголо-татарського нашествия.

Звернення письменника до історичної тематики не було випадковим. Пригадаймо драматичні поеми О. Лупія “Присуд князя Кия”, “Любов і лад”, “Малуша”, “Володар Високого Замку”.

Роман “Падіння давньої столиці” – багатоплановий, багатопроблемний і гостросюжетний. Заслуга автора в тому, що він зумів створити багатобарвний, різнобічний, а тому живий і переконливий образ Київської Русі. Образ, у якому сконденсовано характерні особливості багатовікової історії України. Автор переконливо показав, що хаос в українській історії, напади монголо-татарської орди були спричинені соціальним розбратом свавільних і національно-безвідповідальних володарів, князівськими міжусобицями, пристрасстю до влади, неспроможністю й небажанням об'єднатися в боротьбі проти чужоземних загарбників: “Майже сто років руські князі не миряться між собою... Кожен хоче бути головним. Владу в Києві почали здобувати силою...”[1,76]. Великої шкоди “столиці урусів” завдали володимиро-суздальський князь Юрій Володимирович, прозваний за “захланність” Довгоруком і його син, Андрій Боголюбський, пограбувавши найбагатші собори, палаци, вивізни коштовні ікони, золото й срібло із божих храмів. Оскверняли Київ, найсвятіше місце для русина, “гордість, красу, велич... найкращий собор, найрозумніші книги, святий монастир і нетлінні моці найвидатніших предків, де все осяяно високістю помислів, задумів, досконалістю” [1,98].

Відтак автор приводить читача до думки про необхідність єдності й згоди серед князів, “мирно жити між собою”, “єднатися, аби захиститися від ворогів” – за розумним заповітом Володимира Мономаха.

Головна ідея твору висловлена прямим текстом: “Немає єдності, як при Ярославі Мудрому, немає поваги, як при Володимирі Мономаху, бо нема сильного князя, хто хоче, приходить і сідає на великий золотий стіл”[1,43]. Звідси і логічний висновок хана Бату, підсумкова сентенція: “Руські князі ненавидять один одного, хоча й пов'язані між собою родинними узами ...Ось на цьому і треба зіграти!”[1,75].

Детально подає О. Лупій у романі портрет Данила Галицького: “Вище середнього зросту, худорлявий, але добре натренований, мав відкрите обличчя, зіркий розумний погляд темно-синіх очей, темно русі вуса прикривали пишні вуста” [1,110]. Доповнює портрет князя Данила опис одягу: “коштовна хутряна шапка із золотою оздобою на верхів'ї, пурпурова накидка, пояс із позолочених пластин... усе личило йому, робило величнішим і неземним” [1,359].

Деталізація і компактність дають можливість показати внутрішній стан героя у внутрішніх суперечностях – і все через тонко переданий вираз очей: “хитро примружує”, говорячи з Михайлом, “хитро примружує”, відповідаючи печатнику Кирилу, “грізно кидає погляди”; “За блиском, за ...жвавим порухом невпинно пульсувала думка, шукала виходу, порятунку” [1,203].

Автор акцентує увагу на “приголомшливій твердості” в словах Данила Галицького, неодноразово повторюючи: мовив “твердішим голосом”, голос князя ставав все “твердішим і вимогливішим”, навіть воевода Дмитро “знітився”, почувши “твердий голос волостелина”. Художня деталь оживлює історію, увиразнює психологічні спостереження (А. Ткаченко). Поряд із деталізованою характеристикою О. Лупій широко використовує і лаконічну, яка часто складається із двох-трьох ознак зовнішності, поведінки. Наприклад, Василько дивувався братові, його заповзятості: “От наче й подібні вони..., але помітна й відміна – більша пильність, уміння зосередитись на головному” (у Данила – О.П.) [1,173].

Намагаючись захистити Київську Русь від хана Бату, Данило звертається до угорського короля Бели за допомогою: “... поїхав був Данило князь до короля [Бели] в Угри, маючи намір заприятитися з ним... Та не було приязні межи ними обома...” [2,398]. Болісно переживає відмову короля водночас

“намагаючись приховати глибоку образу і приниження” – “важко зітхнулося... від розпачу, від болю душевного, від безсилля” [1,286].

Приголомшений страшною вістю (знищення Золотої столиці) “блідий і насторожений... заплакав. І не міг стримати сліз, як не намагався. Монахи дивилися на князя і дивувалися його м’якосердю” [1,398].

Одним із художніх засобів відтворення реальної багатозначності характерів є своєрідна оцінка персонажа з різних точок зору. Подібний спосіб розкриття образу Данила Галицького подано в розгорнутій формі – інтерпретації бояр: “Данило не хто-небудь, а відважний полководець... князь сильний... занадто самовпевнений і надмірно зухвалий...”; в оцінці воєводи Дмитра – Данило, “людина відверта”... “умів бути вимогливим, суворим, але й добрим...”, “має бога в серці своїм, має і певний розрахунок... він був людиною відвертою..., інколи його важко було зрозуміти” [1,60]; і в оцінці короля Бели: “Князь Данило здобув немало перемог, і нізащо не пропустить можливість поставити на коліна ще одного ворога” [1, 234].

У авторську розповідь густо вкомпоновані спогади і роздуми князя. Так, наприклад, Данило згадує матір – княгиню Анну: все робила, аби виростити синів, здобула їм частину батьківщини (Берестя, Белз, Володимир) і свято вірила, що скоро сини володітимуть усією Галицько-Волинською державою, об’єднаною ще Романом Мстиславовичем. Або скажімо, спогади про напади “вовчих зграй” печенігів на руські землі і не можуть втамувати свій ненаситний хижацький голод – “солодка їм кров русинів, манливі житом і пшеницею придніпровські поля, щедрі медами й хутрами поліські простори...” [1,104].

Новими смисловими відтінками збагачуються роздуми про те, до чого призвело роздріблення та відособлення руських князівств: “може через те Батієві так легко вдалося протягом однієї зими підкорити стільки городів і всю Заліську Русь” [1,718]. Що буде, якщо упаде дім святої Софії? – “оголиться земля Київська і стане пустелею”. Наступить кінець. Страх нагадував і про більше горе: повне рабство; втрата незалежності Київської і Галицько-Волинської землі. Єдине, що тішило Данила і дозволяло дихати, – це “внутрішній протест”, якась “шалення непогодженість”, неприйняття всього того зла, що навалювалося на нього.

Спогади і роздуми переслідують одну мету: доповнити, уточнити загальновідомі події, вкласти своє ставлення до них автора.

Історична концепція образу Данила Галицького, втілена в романі О.Лупія, історично конкретна і спирається на наукові джерела (“Галицько-Волинський літопис” (1989), “Нарис історії України” Д. Дорошенка (1991), “Історію України” (1990), “Галицько-Волинське князівство” (1981) І. Крип’якевича).

Привертає увагу семантична багатоплановість характеристики воєводи Дмитра – Данилом “вихований”, “ним загартований”, “ним не раз обласканий”. Невипадково князь залишає своїм намісником у Києві саме тисяцького Дмитра: “... І оддав він Київ у руки Дмитрові, [щоб] удержати [город] проти іноплеменних народів, безбожних татар” [2,395]. Данило Галицький впевнений, що воєвода “був тією людиною, яка могла повністю замінити його тут, у Києві” [1,201]; “швидше сам загине, а Київ не здасть” [1,358]; Благиня порівнює Дмитра з вовком: “як захоче все одбере і все во ім’я князя свого коханого” [1,165]. Ігумен говорить про нього як людину “мужню” і “добру”, тим самим ще раз підкреслюючи думку бояр: “Данило залишив замість себе справді найдосконалішого воєводу, людину мужню і розсудливу” [1,265]. Психологічна майстерність О. Лупія виявляється в повному домалюванні портрета через повторення попередньої деталі.

Воєвода тільки тим і жив, що обходив місця, де збирався люд, давав поради, мирив посварених, намагався залагодити все, що тільки міг. На нього дивилися як на “справжнього господаря”, до нього зверталися, із ним радилися і йому довіряли.

Автор не малює портрет Дмитра цілком, а на протязі всього твору вкраплює окремі портретні деталі. “Деталь є вирізненням, вияскравленням якихось фрагментів чи портрета” [3,202]. Так, наприклад: “натомлений і знервований (воєвода – О.П.) за день, у присутності князя враз ніби сповнювався свіжими силами” [1,202]. Захищаючи Київ – скрізь встигав, “весь у бруді й крові, несамовито бігав”. На пропозицію Благині здатися ханові, Дмитро “голосно розсміявся. Сміявся довго, нищівним поглядом обводячи бояр, приишклик, безвільних, слабкодухих” [1,333]. Напевне він єдиний розуміє, що годі сподіватися на милосердя Бату. Всерівно всі б загинули від шабель і ножів монгольських. Якби хтось і залишився живим, “то як далі жити, каратися за рабський вчинок?”

Неодноразово автор акцентує увагу на такій деталі, як твердість у голосі воєводи: “твердо мовив”, “твердо відповів”, “грізно мовив”, “грізно запитав”, “суворо запитав”.

Для розкриття внутрішнього ества воєводи, його розуміння сенсу життя письменник використовує пристрасний дидактичний монолог: “...смерть не повинна відлякувати нас... Ми прийшли сюди

захищати честь і славу, наших праотців, нашу давню столицю! Наш прапор... Не бійтеся смерті, в ній – полегшення, бійтеся неслави” [1,392].

О. Лупій простежує мислення персонажа, пульсацію думки, плинність свідомості. Дивлячись на киян, Дмитро дивується їхній заповзятості і непокорі: “яка ж сила в цих людях”, “яка ж бо краса їхньої вірності, їхніх душ”. І поряд з цим намагається зрозуміти, яка сила штовхає монголів уперед, що змушує їх, незважаючи на сотні загиблих нукерів, повзти далі “...невже тільки жадоба до збагачення чи все-таки страх за життя?” [1,379].

У складних перепетях воєвода винятково уміє володіти собою. Він безпосередній керівник бойових дій киян: “Бували хвилини, коли сам себе ледве стримував аби не кинутися у вир боротьби – нелегко ж ...стежити за боєм, спрямовувати зусилля інших, підказувати, наказувати” [1,382].

Глибоке смислове навантаження містить у собі сцена смерті тисяцького Родька: “Несамовита гіркота підступила до самого горла (Дмитра – О.П.), здавалося не давала дихати. Якби десь при закритих дверях, то мабуть, дав би волю сльозам і заплакав би, заридав” [1,389]. Оглядаючи повержений Київ, Дмитро “страждав усією душею”.

Великий військовий талант і особиста мужність Дмитра, спонукали хана Бату залишити тисяцькому життя після падіння давньої столиці – “нема зараз на Русі розумнішого і могутнішого, аніж той, хто умів так захищатися”. Цей факт підтверджує Галицько-Волинський літопис.

Багато уваги автор приділяє образу хана Батия. Самозакоханий, “розумний”, “ненаситний і кровожерний” (за висловом Данила Галицького) онук великого Чінгісхана, не заспокоїться, поки не побачить, що друга половина світу лежить біля його ніг. Древню столицю “урусів” має намір взяти за два дні, а на третій – здирати золото з храмів. У декількох складних і містких інтерпретаціях розкривається натура хана: “звір, який нікого не пожаліє”, такий “грізний і немилосердний”, що від самих переказів, як у ріках крові було потоплено Заліську Русь – “холонуло в грудях”. Малюючи образ хана Бату О. Лупій акцентує увагу на непривабливих рисах його зовнішності: “досить молодий монгол із холодним вивчаючим поглядом, тонкими сердито стиснутими вустами” [1,404]; “з-під нахмурених брів хижо поблискували розлютовані очі, а напівзігнуті пальці готові були вп’ястися в горло кожному, хто посмів би перечити” [1,277].

У портретній характеристиці домінантою стала така художня деталь, як очі, погляд очей: “примруженими очима дивився на велике місто, “як спогляда орел свою жертву, чекаючи миті, коли зможе всією своєю могуттю впасти на неї і, вбивши, пошматувати” [1,334]. “Похмурий погляд” джихангіра був поганою ознакою; “хитрувато-усміхненим поглядом” обводив кюраганів, “недобрим оком” зиркав, хитро “примружувався”, холодно “зблискували” ханові очі. Використана деталь “спрямована на те, щоб викликати в читача глибокі і різноманітні асоціації, здатні розширювати її об’ємність” [4,174].

При всій своїй стислості, та інколи підкресленій односторонності, така деталізація дає уявлення про індивідуальну особу, окреслює її характер, дозволяє чітко уявити людину в цілому. Хоч як би історики оцінювали постать хана Батия, “він був і лишається великим руйнівником, що спопелив давній Київ, власне, знищив майже всю його високу цивілізацію і смерчем пронісся по всій Руській землі” [5,5].

Таким чином, О. Лупій, залучивши історичні джерела і всю силу авторської фантазії, домислу (вимислу) показує жорстокі картини татаро-монгольських нападів на Київську Русь, героїчний захист давньоруської столиці і створює власну версію бачення складних доль історичних постатей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лупій О. Падіння давньої столиці: Історичний роман. – К.: Український центр духовної культури, 1996. – 408 с.
2. Галицько-Волинський літопис / Літопис Руський: За Іпатським списком / Пер. з давньо-руської Махновця Л., Відп. ред. Мишанич О. – К.: Дніпро, 1989. – С. 368-452.
3. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
4. Калениченко Н. Українська література кінця XIX – початку XX століття: Напрями. Течії. – К.: Наукова думка, 1983. – 255 с.
5. Мишанич О. Данилові стяги над Києвом // Літературна Україна. – 1993. – 4 березня.